

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ



УДК 004.346.378
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-91-101

Бобкова Антоніна Григорівна,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2,
заслужений юрист України
(*Донецький національний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>



Серебрякова Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2112-7188>



Липницька Євгенія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
(*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4608-1734>



Новошицька Валерія Ігорівна,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
(*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ*)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4008-8660>



Лехкодух Інна Олександрівна,

адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0899-9096>

ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Визнання впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій пріоритетом розвитку освіти, створення системи дистанційного навчання, забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій вносять корективи в організацію навчального процесу у вищій школі, що найбільш гостро проявляється при підготовці здобувачів вищої освіти для економічної сфери, ключове місце в якій повинні займати господарсько-правові навчальні дисципліни. У статті акцентується увага на складнощі використання традиційних підходів до форм взаємодії викладача зі здобувачами вищої юридичної освіти у процесі дистанційної організації навчального процесу з господарсько-правових дисциплін з урахуванням їх прикладного характеру та необхідності формування відповідних спеціальних компетентностей майбутніх фахівців у сфері економіки. Проведено дослідження основних форм викладання (лекції, практичні заняття, контрольні заходи) правових дисциплін зазначеного циклу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та представлено варіанти використання різних інструментів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, наведено приклади їх використання стосовно конкретних тем різних правових дисциплін. За результатами дослідження щодо кожного розглянутого інструмента запропоновано застосування відповідного методу проведення занять. Обґрунтовано пропозиції щодо підвищення мотивації здобувачів до активної участі в лекційних та практичних онлайн-заняттях, аргументовано доцільність використання окремих форм роботи зі здобувачами задля забезпечення конфіденційності при оцінюванні їх знань тощо. У статті запропоновано напрями вдосконалення викладання дисциплін господарсько-правового циклу у вигляді рекомендацій по використанню різних методів в умовах дистанційного та змішаного навчання, що можуть бути використані і при викладанні інших навчальних дисциплін майбутнім юристам.

Ключові слова: дистанційне та змішане навчання, здобувачі вищої юридичної освіти, спеціальні компетентності, інформаційно-комунікаційні технології, навчальні дисципліни господарсько-правового циклу.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань вищої юридичної освіти є підготовка кваліфікованих фахівців для сфери господарювання, яка найчастіше потерпає через відсутність високопрофесійних правників. Досягненню зазначеної мети сприяє підвищення якості викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку (господарське право, господарське процесуальне право, аграрне право, земельне право та ін.) особливо в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Вимушені обмеження, що призвели до навчання з мінімальною кількістю аудиторних занять, введення дистанційного навчання із застосуванням онлайн-технологій, навчальних платформ та специфічних програмних продуктів, високий рівень розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), потребують їх швидкого впровадження в навчальний процес.

Крім цього, Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, серед проблем, які обумовили прийняття стратегії зазначається недостатні

практика та досвід впровадження цифрових технологій. Досягнення цілей зазначеної Стратегії для розв'язання ідентифікованих ключових проблем здійснюється шляхом виконання відповідних завдань, серед яких ефективно використання цифрових (дистанційних) технологій в освітньому процесі [1].

Наведене вносить істотні корективи в освітній процес юридичної школи, вимагає зміни та удосконалення способів та методів викладання, в тому числі щодо дисциплін господарського-правового напрямку. Разом з тим, необхідність застосування нових підходів до викладання, здійснення ґрунтовних змін у підходах до організації навчання в закладах освіти та в кожній дисципліні, в тому числі господарсько-правового напрямку, відсутність рекомендацій щодо адаптації профільних юридичних дисциплін до умов онлайн-взаємодії, часто призводять до зниження ефективності формування спеціальних компетентностей здобувачів вищої юридичної освіти.

Окремі аспекти викладання в умовах дистанційного або змішаного навчання врегульовано на зако-

нодавчому рівні. Закон України «Про вищу освіту» поряд з такими формами здобуття вищої освіти як очна, заочна передбачає і дистанційну (ст. 49) [2]. Основні засади організації та запровадження дистанційного навчання, поняття дистанційного навчання, визначено Положенням про дистанційне навчання, яке затверджено наказом Міністерства науки та освіти України від 25 квітня 2013 р. № 466 [3]. Міністерством освіти та науки України розроблено рекомендації, що стосуються різних аспектів організації навчального процесу в умовах дистанційного або змішаного навчання. Так, окремі питання організації оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти із застосуванням інтернет-технологій, засобів телефонного зв'язку в дистанційному режимі роз'яснено у Рекомендаціях щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій, представлених у листі Міністерства освіти та науки України від 14 травня 2020 р. № 1/9-249 [4]. Важливе значення мають також Рекомендації Міністерства освіти та науки України щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти [5]. До спеціальних актів законодавства можна віднести Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, який закріплює перелік компетентностей, якими повинен оволодіти здобувач вищої юридичної освіти [6]. Зазначені документи мають загальний характер і не враховують специфіки викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу. Особливістю викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання є те, що поряд із забезпеченням оволодіння здобувачами вищої освіти переліченими в Стандарті професійними компетентностями, таке викладання має забезпечити формування у здобувачів спеціальних компетентностей, які базуються на значному емпіричному матеріалі, що є запорукою їх затребуваності як майбутніх юристів в галузі економіки. Саме тому викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу в зазначених умовах потребує окремого аналізу, узагальнення та удосконалення для надання якісних освітніх послуг.

Проблематика забезпечення якості освіти та розвитку інформаційного освітнього середовища була визначена серед пріоритетних напрямів наукових досліджень НАПН України на 2023–2027 рр. [7], що сприяло активній розробці положень щодо використання сучасних ІКТ у процесі навчання взагалі, та в умовах дистанційного або змішаного навчання зокрема, вітчизняними представниками різних галузей науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації високоякісного навчального процесу, в тому числі з застосуванням новітніх технологій приділяли увагу О.О. Романовська, Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський [8]; питання дистанційної форми здобуття вищої освіти та її недоліки досліджували С. А. Мороз, О. Г. Романовський, В. М. Мороз, С. М. Домбровська, Л. М. Грень, А. Л. Помаза-Пономаренко [9]; підсумки реалізації проекту у відповідь на виклики карантину щодо переходу від аудиторного до онлайн викладання, навчання та контролю результатів навчання представили Т. С. Райс, Б. Карнаух [10]; використання інтерактивних дошок в процесі навчання розглядала А. І. Ганашок [11].

Окрім аспекти, що пов'язані зі здійсненням навчання за допомогою різних засобів дистанційної

комунікації, були предметом дослідження і за межами України. Так, усесторонній розгляд різних аспектів онлайн викладання представлено у практичному посібнику С. Ко та С. Россена (Ko S., Rossen S.) [12]; альтернативи відеоконференціям і їх вплив на ефективність навчання досліджено Д. Станфорд (Daniel Stanford) [13]; дослідження щодо використання ігрової навчальної платформи Kahoot! розглядалось А. І. Ванг, Р. Тахир (Alf Inge Wang, Rabail Tahir) [14].

Важливе значення для дослідження питань викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання мають роботи представників юридичної науки. Так, загальних питань формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти в ході викладання дисциплін господарсько-правового циклу торкалися в своїх дослідженнях, такі автори як В. К. Мамутов [15], О. П. Подцерковний [16], Л. Д. Руденко [17], А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко, Є. О. Липницька, Ю. М. Павлюченко, І. О. Лехкодух [18] та ін.

Незважаючи на певну кількість досліджень, вони стосуються або загальних аспектів здійснення дистанційного або змішаного навчання, або окремих засобів дистанційної комунікації та використанню специфічних програмних продуктів, або специфіки викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах тільки аудиторного навчання, і можуть бути використані при вдосконаленні викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання лише частково, за умови відповідної конкретизації. Питання викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання предметом окремого дослідження не були, що вказує на актуальність та новизну обраної теми.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо напрямів удосконалення викладання дисциплін господарсько-правового циклу у здобувачів юридичної освіти в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Досягнення поставленої мети зажадало опрацювання законодавства, в якому закладено основи організації навчання в дистанційному та змішаному режимі, а також потребувало аналізу вищезазначених наукових робіт. Методологічна основа дослідження представлена загальними і спеціальними методами наукового пізнання. Метод спостереження і порівняння використовувався при виявленні проблем проведення занять з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу у здобувачів вищої юридичної освіти в умовах дистанційного або змішаного навчання. Узагальнення і підбір методів найбільш ефективного викладання зазначених дисциплін проводилися з використанням системно-функціонального методу, методу аналізу і синтезу. Соціологічний метод використовувався при обробці даних анкет опитування здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне або змішане навчання передбачає проведення навчальних занять (лекції, практичні заняття, консультації), контрольних заходів, самостійної роботи (п. 3.1-3.2 Наказу Міністерства науки та освіти України від 25 квітня 2013 р. № 466) [3]. При цьому учасники навчального процесу виявились неготові до кардинальної зміни навчального середовища, через що у процесі проведення окреслених навчальних занять стикнулись з багатьма викликами, серед яких зниження рівня уваги (зосередженості) та активності. Досвід їх подолання обумовив окреслені в статті напрями (способи) вдоско-

налення викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання

Подолати перший виклик, пов'язаний зі складнощами концентрації уваги здобувачів вищої освіти під час лекційних занять, допомогло узгоджене поєднання компетентнісно-орієнтованого підходу до викладання, принципів фрагментування інформації, методики поетапного структурування занять та інтерактивних методів навчання, систематичне застосування способів активізації уваги та використання засобів (сучасних технологій), які дозволяють ефективно використовувати адаптовані до умов дистанційного навчання методичні розробки. Зокрема, використання у процесі викладання методики поетапного структурування занять сприятиме кращому засвоєнню теоретичного матеріалу та розумінню застосування теоретичних знань у практичній діяльності юриста, що може позитивно вплинути на зміцнення та розвиток всієї системи знань, умінь та навичок.

Прикладом реалізації адаптованих методичних напрацювань може бути досвід проведення лекційного заняття на тему «Аграрне право: поняття, предмет, методи, принципи, джерела» (навчальна дисципліна – «Аграрне право», яка відноситься до дисциплін господарсько-правового циклу).

Мета заняття полягає у формуванні розуміння особливостей аграрного права як галузі права та здатності щодо застосування отриманих теоретичних знань на практиці. Для досягнення окресленої мети заняття розділене на складові (етапи) та структуроване наступним чином: вступ, основна частина, короткий огляд, висновки та організаційна частина.

Вступ, як перший етап лекційного заняття необхідний для орієнтації здобувачів вищої освіти та налаштування на активну взаємодію. На цьому етапі, який триває близько 5–10 хвилин, відбувається знайомство зі слухачами курсу, визначення очікувань та відповідальності за їх втілення, конкретизація мети та очікуваних результатів навчання, окреслення порядку та особливостей взаємодії, оголошується тема та порядок проведення заняття. При цьому в тому числі йдеться про знайомство з функціональними можливостями та особливостями програмного забезпечення, що використовується. Наприклад, під час ознайомлення з порядком звернення до викладача під час заняття здобувачам одразу пропонується виконати відповідні дії – підняти руку, написати в чат слово «тест» тощо.

Основна частина заняття призначена безпосередньо для з'ясування особливостей аграрного права як галузі права та усвідомлення можливості застосовувати відповідні знання на практиці. Для цього звертається увага на розуміння сутності предмету та взаємозв'язків складових системи аграрного права як галузі права; вміння визначати вид, коло учасників, зміст та підстави виникнення аграрних правовідносин; розуміння особливостей реалізації методів правового регулювання та принципів аграрного права; здатність знаходити, класифікувати та аналізувати нормативно-правові акти, що є джерелами аграрного права.

При цьому основна частина заняття поділяється на два чітко структуровані послідовно розташовані блоки загальною тривалістю близько 50 хвилин, кожен з яких включає наступні стадії: 1) викладення теорії, 2) виконання практичного завдання, 3) презентація та обговорення результатів, отриманих під час виконання завдання, 4) узагальнення та відповіді на питання.

Під час викладення теорії здобувачі отримують фрагмент теоретичної інформації (у першому блоці щодо пред-

мету аграрного права та його співвідношення з іншими галузями права; у другому блоці щодо системи та джерел аграрного права) та відповіді на питання, які виникли під час її викладення. При цьому, пояснення викладача супроводжуються наочною демонстрацією презентації, створеної за допомогою Microsoft PowerPoint, Keynot та аналогічних програм або онлайн-сервісів графічного дизайну, серед яких Canva та інші.

Виконання практичного завдання починається із надання здобувачам детальної інструкції щодо змісту та порядку виконання практичного завдання, кількості та складу груп у яких працюватимуть, з наочною демонстрацією ключових аспектів. Так, у першому блоці здобувачам пропонується розділитись на групи та зробити правовий аналіз окресленої ситуації (кожна група отримує свій кейс) та визначити вид, коло учасників, зміст та підстави виникнення аграрних правовідносин (передбачається застосування методів «Робота у групах» та «Кейс-метод»).

У другому блоці здобувачам також пропонується розділитись на групи та на підставі аналізу нормативно-правових актів навести приклади: норм Конституції України, які свідчать, що вона є джерелом аграрного права (група 1); норм, які ілюструють методи та принципи аграрного права (група 2); уніфікованих та диференційованих законів (група 3); нормативно-правових актів, норми яких визначають правовий статус окремих суб'єктів аграрного права (групи 4–9) (передбачається застосування методу «Робота у малих групах»).

Після цього сформовані групи на заздалегідь окреслений час переміщуються в окремі віртуальні кімнати. На платформі для відеоконференцій Zoom вони мають назву «сесійні зали», в Microsoft Teams – «переговорні кімнати». Варто зауважити, що не всі застосунки мають таку функціональну можливість. Наприклад, у Google Meet вона відсутня. З метою уникнення ситуацій, коли здобувачі не встигли сформулювати остаточну відповідь, перед закриттям віртуальних кімнат доцільно надіслати персональні повідомлення з нагадуванням про те, що за кілька хвилин їх буде переміщено до загальної віртуальної зали.

Підвищенню ефективності взаємодії здобувачів під час роботи в окремих віртуальних кімнатах та обговоренню результатів напрацювань сприяє використання багатфункціональних платформ для співпраці віддалених команд у візуальній площині, зокрема, Miro, інтерактивних віртуальних дошок, наприклад, Jamboard та цифрових холстів серед яких Microsoft Whiteboard, Zoom Whiteboard та інші.

Після повернення здобувачів до загальної віртуальної зали викладач цікавиться як відбувалась взаємодія, чи виникали труднощі (якщо так, які саме) тощо. Такий підхід сприяє зниженню рівня хвилювання та створенню сприятливих умов для подальшої взаємодії. Далі групам пропонується представити результати своїх напрацювань. Виступ учасників кожної групи завершується спільним обговоренням. Зокрема, після представлення результатів напрацювань першої групою учасникам інших груп пропонується окреслити висновки, які вони підтримують, та аргументовано висловити свою точку зору щодо тих з якими не погоджуються. Обговорення завершується коментарем викладача. Аналогічно відбувається представлення результатів та обговорення напрацювань інших груп (передбачається застосування методу «Велике коло»).

На наступній стадії учасникам пропонується представити власну позицію щодо напрацювань, які пре-

зентуються. В залежності від платформи за допомогою якої здійснюється відеоконференція це можна реалізувати шляхом натискання кнопок-реакцій «так», «ні» або утримання у випадку коли здобувач має сумніви (наприклад, у Zoom) або шляхом надсилання у чат повідомлень «+», «-», «+-» тощо, у випадку відсутності таких функціональних можливостей. У випадку виявлення різних позицій охочим надається можливість обґрунтувати свою точку зору (передбачається застосування методу «Займи позицію»).

Завершується опрацювання кожного блоку основної частини невеличким узагальненням та відповіддю викладача на питання.

На етапі короткого огляду, метою якого є акцентування уваги здобувачів на значущості опрацьованого матеріалу та сформованих (розвинутих) навичок, викладач в межах 5–7 хвилин окреслює зв'язки теми заняття з іншими темами курсу та пропонує здобувачам оцінити користь від заняття – важлива інформація щодо якогось аспекту теми, нове уміння тощо. Відповіді синхронно фіксуються на відповідному слайді презентації, що відображається у всіх учасників (передбачається застосування методу «Колекція ідей»).

Етап висновків тривалістю до 10 хвилин призначений для обмірковування нового досвіду та визначення прогресу. Викладач оцінює результати роботи та проводить рефлексивну вправу.

Заключний етап заняття тривалістю до 5 хвилин призначений для окреслення напрямів подальшого опрацювання теми. Здобувачі отримують методичні рекомендації щодо позааудиторної роботи та підготовки до практичного заняття, серед яких пропозиція об'єднати напрацювання груп в спільному файлі, розташованому у хмарному сховищі, створивши перелік ключових ідей та нормативно-правових актів (передбачається застосування методу «Колекція ідей» в асинхронному форматі).

Запропонований підхід враховує принципи конструктивного узгодження [19] та емпіричного навчання Девіда Колба [20], дозволяє утримувати високий рівень зацікавленості, уваги та активності здобувачів впродовж всього заняття, виявити та пояснити складні для розуміння аспекти нового матеріалу, та як наслідок – створити для подальшого формування професійних компетентностей умови.

При цьому варто відзначити, що ефективність використання описаної методики значною мірою залежить від вибору засобів (інтерактивних інструментів), за допомогою яких відбувається взаємодія учасників навчального процесу. Адже саме від співвідношення методичних розробок та обсягу функціональних можливостей засобів, обраних для їх реалізації, залежить ефективність інноваційних підходів викладання в умовах дистанційного та змішаного навчання. Це необхідно враховувати при викладанні саме правових дисциплін господарсько-правового напрямку, які вимагають послідовного сприйняття матеріалу через його складність і багатосторонність.

Для проведення лекційних занять із зазначених правових дисциплін практикується і структурування лекційного заняття наступним чином. У вступній частині лекційного заняття оголошується тема та пояснюється її актуальність, що має впевнити здобувача вищої освіти в необхідності опанування ним цієї теми для його майбутньої успішної професійної діяльності, визначається мета заняття та наводиться план лекції. Перебіг лекції ділиться на короткі фрагменти по 15–20 хвилин, адже саме такий

проміжок часу є найбільш ефективним для концентрації уваги здобувачів вищої освіти. Протягом таких коротких фрагментів викладач розповідає про головні аспекти порушеного на лекції питання, супроводжуючи свою доповідь презентаціями. Презентації розробляються як на базі Microsoft PowerPoint, так і на базі Prezi, який дозволяє створити більш ілюстровану презентацію.

Між окресленими фрагментами лекції робиться коротка до 5-ти хвилин перерва для зворотної комунікації, яка може бути організована у формі тестування або опитування.

Коротке тестування здобувачів вищої освіти можна провести із практичного використання знань, які було висвітлено викладачем у теоретичній частині лекції. Відповідні тестові завдання розроблено і впроваджено у навчальний процес за допомогою навчальної платформи Moodle, Quizalize, Google Forms, можливості яких дають викладачу оперативно побачити результати засвоєння лекційного матеріалу та скорегувати порядок проведення лекційних занять в певній навчальній групі з урахуванням результатів тестування. У випадку багаточисельної аудиторії на лекційному занятті викладач аналізує результати тестування після закінчення лекції та враховує його показники при плануванні наступної лекції із курсу. Організація упродовж лекційного заняття зворотного зв'язку у такий спосіб дозволяє викладачу зрозуміти чи дійсно здобувач вищої освіти присутній на занятті, що він засвоїв із викладеного на лекції матеріалу.

Корисним може бути і опитування здобувачів вищої освіти на предмет наявності у них питань щодо викладеного матеріалу із наданням можливості задати їх викладачу. Проведення такого опитування організовується за допомогою інтерактивної презентаційної платформи Mentimeter, Classtime або Google Forms і надає можливість своєчасно поставити викладачу запитання навіть тим здобувачем вищої освіти, який зазвичай не висловлюється в аудиторії або не встигає це зробити із об'єктивних або суб'єктивних причин. Відповіді на поставлені здобувачам вищої освіти питання упродовж лекційного заняття викладач надає на початку наступного практичного заняття із курсу.

При цьому варто відзначити неефективність розміщення на освітніх платформах за 1–2 дні до проведення лекції коротких аудіо-файлів або презентацій із анотацією чергової лекції і викладенням її основних положень. Аналіз такого підходу показав, що переважна більшість здобувачів вищої освіти не знаходить часу, щоб ознайомитися із ними до початку лекції.

Наведені вище підходи до викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу дозволяє здобувачам засвоювати складний матеріал і набувати навички використання на практиці теоретичних знань та комунікації.

В світлі наведеного набуває актуальності твердження Л. М. Дибкової про те, що «широке застосування в навчальному процесі можливостей ІКТ дає змогу реалізувати швидкий зворотній зв'язок та значно підвищити якість підготовки майбутнього фахівця. Чим частіше використовується зворотний зв'язок, тим більше занурення в роботу і збільшення мотивації у студентів» [21, с. 134].

Водночас серед проблем такого викладання може бути низька активність здобувачів при виконанні поставлених викладачем завдань. Збільшення мотивації здобувачів вищої освіти може досягатись за допомогою нарахування балів, що є додатковим стимулом

для концентрації уваги на лекції. Важливість оцінки здобувачів вищої освіти за надання зворотнього зв'язку на лекції не викликає сумнівів, адже як слушно відзначають О. Л. Лю, Б. Бриджмен, Р. М. Адлер (O. L. Liu, B. Bridgeman, R. M. Adler), відсутність мотивації знижує результати навчання та створює негативну атмосферу в аудиторії [22]. При цьому, досвід вказує на доцільність нарахування більшої кількості балів здобувачам вищої освіти, які вірно відповідають на тестові завдання, зважаючи на їх практичну спрямованість, яких, як правило, дається 3-5 тестових завдань.

Для майбутніх фахівців-правників у процесі навчання значна увага приділяється формуванню практичних навичок. Отже, наступним викликом, з яким стикнулись викладачі при викладанні дисциплін господарсько-правового циклу, є забезпечення в процесі дистанційного навчання формування у здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право» таких спеціальних компетентностей, як, здатність здійснювати юридичну експертизу документів, формулювати пропозиції щодо приведення їх у відповідність до вимог законодавства; вміння готувати письмові юридичні висновки з питань, що виникають в діяльності суб'єктів господарювання, надавати усні консультації з таких питань; здатність вибрати оптимальний спосіб захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, забезпечити реалізацію даного способу; здатність представляти інтереси суб'єкта господарювання в судах та інших органах [18, с. 537].

Формуванню у здобувачів вищої освіти окреслених компетентностей сприяють мережеві інструменти, які дозволяють організувати спільну роботу над певним завданням на практичному занятті. Серед таких ресурсів у процесі викладання дисциплін господарсько-правового циклу використовуються Miro, Kahoot! або LearningApps.org. Це можна розглянути на фрагменті практичного заняття із навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право» за темою «Вирішення господарських спорів у першій інстанції». Так, на занятті здобувачам вищої освіти ставиться завдання скласти алгоритм (порядок) вирішення господарських спорів у першій інстанції. Для його вирішення здобувачам вищої освіти пропонується відкрити багатофункціональну платформу для співпраці віддалених команд у візуальній площині Miro із розміщеною на ній назвою алгоритму, потім за бажанням або за списком в журналі групи здобувачам вищої освіти пропонується розмістити на дошці стікер із вказівкою етапу окресленого порядку або відповідні стікери вже розміщено на дошці і здобувачі вищої освіти мають їх впорядкувати (передбачається застосування методу «Велике коло» та «Мозковий штурм»).

Практичне спрямування мають і завдання з аналізу процесуальних документів на предмет відповідності їх змісту вимогам чинного законодавства та забезпечення захисту інтересів сторін господарського судочинства. Зауваження до змісту зазначених документів та пропозиції щодо уточнення їх змісту здобувачі вищої освіти відзначають шляхом розміщення на дошці стікерів із відповідними поясненнями, тим часом викладач спостерігає за процесом і робить для себе відповідні висновки. Як правило, не всі здобувачі вищої освіти активно працюють у такий спосіб на дошці, тому пропонується після закінчення цього процесу призначати викладачем здобувачів вищої освіти для надання коментарів та доповнень щодо розміщених на дошці уточнень. У такий спосіб здобувачі вищої освіти мають можли-

вість як в усній, так і в письмовій формі висловити свою думку щодо поставленого завдання і отримати бали на практичному занятті (передбачається застосування методу «Велике коло» та «Мозковий штурм»).

Використання інструментів для співпраці віддалених команд у візуальній площині при виконанні подібних практичних завдань має наступні переваги:

- дозволяє одночасно із завданням розмістити тексти нормативно-правових актів, які необхідні для вирішення завдання, в процесі обговорення викладач може доручити одному із здобувачів вищої освіти знайти відповідну правову норму і наочно продемонструвати вплив її змісту на вирішення поставленого завдання;

- забезпечує оперативний зворотній зв'язок, адже дає можливість здобувачам вищої освіти та викладачу наглядно бачити кожну дію або реакцію учасників, що посилює взаємодію між ними, сприяє повному вирішенню поставленого завдання та дозволяє активізувати реалізацію різних способів навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти;

- забезпечує можливість організувати спільну роботу здобувачів вищої освіти під постійним контролем викладача;

- одночасно залучає до навчання здобувачів вищої освіти із різним рівнем попередньої підготовки до заняття.

Крім того, можна погодитись з С'юзан Ко та Стів Россен (S. Ko, S. Rossen), що перевагою використання інтерактивної дошки є можливість її зберігання, що підвищує ефективність занять, адже надає можливість здобувачам вищої освіти переглядати та переосмислювати виконання на ній впродовж практичного заняття завдання [12, с. 44]. Отже, доцільність використання на заняттях інструментів, які дозволяють організувати співпрацю віддалених команд у візуальній площині є безспірною.

Для опанування здобувачами вищої освіти ключових тем навчальних дисциплін господарсько-правового циклу наприкінці декількох практичних занять з курсу доцільно проводити вікторини. Проведення таких вікторин в більшій мірі позитивно оцінюється фахівцями різних країн, які серед переваг їх проведення відзначають підвищення мотивації, залученості, задоволення і концентрації уваги здобувачів вищої освіти, покращення їх успішності [14]; залучення гравців в гру таким чином, що вони вчаться не підозрюючи про це [23]; створення за допомогою ігрових елементів позитивної атмосфери навчання [24, 25]. А. І. Ванг, Р. Тахір (Alf Inge Wang, Rabail Tahir) у своєму дослідженні, яке присвячено використанню Kahoot! в процесі навчання, наводять значну кількість досліджень, які ілюструють покращення результатів навчання здобувачів вищої освіти, які грали в Kahoot! [14]. Розвиває як мислення, так і візуальну пам'ять здобувачів вищої освіти і можливість використовувати зображення одночасно із текстовим питанням. Поряд із цим, одним із негативних аспектів використання вікторин у навчальній діяльності є наявність у здобувачів вищої освіти страху програти [26], що потребує врахування при оцінюванні результатів.

Підтримуючи науковців в цілому та спираючись на власний досвід викладання, можна стверджувати, що такий спосіб позитивно впливає на підтримку мотивації здобувачів вищої освіти до навчання. При цьому, у випадку усвідомлення викладачем того, що серед здобувачів вищої освіти є такі, які мають побоювання отримати найменший бал за результатами проведення вікто-

рини, рекомендовано організувати командну гру [27].

Продемонструвати використання вікторини пропонується при викладанні навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право». Основними сервісами для проведення вікторин обрано Kahoot! або LearningApps.org, які є досить простими у використанні. Поряд із цим, незважаючи на наявність україномовного інтерфейсу сервісу LearningApps.org, перевага у використанні надана Kahoot! з огляду на його ефективний дизайн. Як правило, вікторини проводяться викладачем для закріплення вже отриманих знань наприкінці останнього заняття із певної теми. До вікторини включається 8–12 питань різної складності. Першими є найбільш прості питання, пряма відповідь на які міститься у законодавстві. Кожне наступне питання вимагає більше розумової діяльності здобувача вищої освіти. Проведення вікторини закінчується переглядом звіту вікторини, обговоренням кожного з питань, яке викликало складнощі в процесі відповіді на нього та оцінювання роботи кожної команди.

Важливе значення для підготовки здобувачів за дистанційною та змішаною формою навчання є контрольні заходи з навчальної дисципліни, які зазвичай включають проміжний (тематичний, модульний), підсумковий (семестровий) та інші визначені вищим закладом освіти контролі знань. Проведення окреслених контрольних заходів з використанням дистанційних технологій може здійснюватися з використанням різних типів завдань та різних засобів ІКТ (п. 3.9 наказу Міністерства науки та освіти України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 25 квітня 2013 р. № 466) [3].

Використання окреслених контрольних заходів пропонується розглянути на прикладі викладання навчальної дисципліни «Аграрне право». Поточний контроль знань та розуміння ключових аспектів теоретичного матеріалу проводиться після опрацювання кожної теми у формі тестування. Для проведення тестування використовується онлайн-інструмент Google Forms з огляду на функціональну можливість завантажувати результати тестування у сервіс Google Classroom, який використовується як платформа для взаємодії в асинхронному форматі навчання, шляхом натискання однієї клавіші «імпортувати оцінки». Після завантаження викладач отримує можливість оприлюднити результати оцінювання, зробивши їх доступними до перегляду здобувачів в їх особистих кабінетах, натиснувши кнопку «повернути».

Іншим прикладом формуального оцінювання може бути виконання завдань, які передбачають порівняльний аналіз правових явищ, аналіз судового рішення, підготовку правозастосовних документів або юридичної консультації з окресленого питання тощо. Отримавши роботу викладач оцінює її за заздалегідь сформульованими критеріями, з якими здобувач ознайомлюється на етапі отримання завдання, за необхідності залишає коментарі та повертає здобувачеві. При цьому варто відзначити наступні корисні функції сервісу Google Classroom. Відображення робіт всіх здобувачів в межах одного завдання допомагає виявити роботи з ознаками порушення правил академічної доброчесності. Можливість збереження результатів оцінювання у вигляді чернетки дозволяє оприлюднити результати оцінювання всіх здобувачів одночасно. Приватний чат до кожного завдання робить зручним подальше спілкування стосовно коментарів та відповідей на питання здобувача.

Представлені способи здійснення поточного контролю, дозволяють викладачу зробити оцінювання таким, що має навчальний ефект (здобувачі отримують можливість виявити та усунути прогалини у знанні та розумінні теоретичного матеріалу), є прозорим (в кабінеті здобувача зберігають результати оцінювання всіх видів робіт, передбачених навчальною програмою, що забезпечує високий рівень інформованості користувача та надає йому можливість самостійно контролювати процес накопичення балів) та конфіденційним (доступ до результатів оцінювання має лише користувач, що дозволяє йому зосередитись на порівнянні власних результатів навчання шляхом порівняння початкових та поточних показників, а не своїх та одногрупників, як зазвичай відбувається у випадку прилюдного оголошення результатів оцінювання), а також раціоналізувати використання свого часу (заощадивши час, що зазвичай витрачається на перевірку робіт, оголошення результатів та надання персональних відгуків). Наведені риси такого поточного оцінювання особливо важливі для навчальних дисциплін господарсько-правового циклу, бо дозволяють зробити акценти саме на їх змістовну складову.

Сумативне (підсумкове) оцінювання проводиться у форматі «open book», використання якого дозволяє не лише викладачеві, а й здобувачу вищої освіти, отримати інформацію про реальний рівень оволодіння професійними компетентностями та сприяє підтриманню академічної доброчесності. Особливість цього формату екзамену проявляється у можливості використання різноманітних джерел інформації (підручників, наукових статей, нормативно-правових актів, судової практики тощо). При цьому запорукою успіху є вміння планувати час, відведений на виконання завдань, та достатній рівень розвитку практичних навичок.

Реалізація взаємодії під час проведення підсумкового контролю може відбуватись за допомогою корпоративної платформи Microsoft Teams та інтегрованого у нього онлайн-інструменту Microsoft Forms.

При підготовці до екзамену розробляється комплект комплексних завдань, що складаються з трьох блоків. Відповідні завдання завантажуються в окремі форми, приєднуються до корпоративної платформи та налаштовуються відповідним чином (зазначаються: перелік осіб, яким призначене завдання, час відкриття та закриття форми, інструкції до виконання та критерії оцінювання тощо).

Екзамен розпочинається з привітання та ідентифікації осіб, що його складають, за допомогою аудіо- та відео- зв'язку. Після чого кожному здобувачеві у розділі «Завдання» на обмежений та заздалегідь повідомлений час відкривається перший блок завдань. Він включає тестові завдання різного рівня складності, які дозволяють оцінити результати навчання, що передбачають знання, розуміння та застосування інформації отриманої в процесі опанування курсу. Такі завдання відповідають трьом базовим рівням Таксономії Блума [5, с. 27], зокрема, обрання однієї або кількох вірних відповідей, визначення вірності або доповнення твердження, визначення послідовності дій тощо.

Завдання з наступних двох блоків містяться в іншій формі та стають доступні після завершення тестування. Вони дозволяють оцінити практичні навички здобувача, а саме вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, аналізувати та оцінювати інформацію.

Другий блок включає завдання, що передбачає ана-

ліз практичної ситуації та дозволяє оцінити рівень розуміння природи та змісту основних правових інститутів і процедур національного права, особливостей їх реалізації та застосування, а також вміння здобувача здійснювати аналіз та оцінку юридичних фактів, визначати інтереси та мотиви поведінки інших осіб, приймати неупереджені, мотивовані рішення та застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання практичної юридичної допомоги.

Третій блок включає завдання з пошуку та аналізу судової практики за визначеними критеріями, яке дозволяє оцінити вміння здійснювати логічний, критичний і системний аналіз правозастосовчої практики, формулювати та аргументувати свої висновки, виявляти проблеми правового регулювання і пропонувати способи їх вирішення.

Аналогічний формат проведення підсумкового контролю використовується в рамках навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право». При цьому реалізація взаємодії під час проведення екзамену відбувається за допомогою платформи для відеоконференцій Zoom та інтегрованого у сервіс Google Classroom онлайн-інструменту Google Forms.

Результати опитування, проведеного серед здобувачів, які склали наведені іспити, дозволяють зробити висновок, що переважна більшість респондентів вважає сумативне оцінювання у форматі «open book» таким, що дозволяють максимально об'єктивно визначити реальний рівень сформованості спеціальних компетентностей здобувачів вищої юридичної освіти.

Таблиця 1

Засоби ІКТ, які використовуються при викладанні дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання

Вид заняття	Засоби ІКТ	Форма використання
Лекційне заняття	Zoom, Microsoft Teams, Google Meet	аудіо- або відеоконференція
	Zoom, Microsoft Teams	додаткові віртуальні кімнати для організації групової роботи
	Microsoft PowerPoin, Keynot, Canva, Prezi	демонстрація презентацій і файлів різноманітних форматів
Практичне заняття	Miro, Jamboard, Microsoft Whiteboard, Zoom Whiteboard	співпраця віддалених команд у візуальній площині
	Mentimeter, Classtime, Google Forms	опитування із негайною візуалізацією отриманих результатів
	Moodle, Google Forms, Microsoft Forms, Quizalize	тестування
	Kahoot, LearningApps.org	вікторини
Контрольні заходи	Moodle, Google Forms, Microsoft Forms	тестування та вирішення практичних завдань

Використання наведених інструментів для контрольних заходів з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу дозволяє здобути і закріпити спеціальні компетентності, необхідні для майбутньої професійної діяльності у сфері економіки.

Ще одним аспектом викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку в умовах дистанційного або змішаного навчання є вирішення питання щодо використання різноманітних ІКТ, які наочно подані у таблиці 2. Обрані до використання в навчальному процесі ІКТ видалися найбільш зрозумілими та доступними, що є важливим із огляду на доцільність економії в процесі навчання часу на опанування правил їх використання. Водночас можна погодитись з О.М.Спірін та К.Р.Колос щодо кількості ІКТ, які наголошують, що «використання різноманітності ІКТ для дистанційного навчання ускладнює засвоєння нових знань і вмінь учнями, перевантажує їх та дезорганізує» [28, с. 48].

Досвід викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку вказує на те, що функціональні можливості окреслених у роботі ІКТ в достатній мірі дозволяють оволодіти здобувачу вищої освіти професійними компетентностями, що передбачені Стандартом вищої освіти України за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Ефективність розробленого порядку проведення навчальних занять, контрольних заходів та використання перелічених засобів ІКТ в умовах дистанційного та змішаного навчання, підтверджується результатами опитування, що представлені на рисунку 1.



Рис. 1. Результати анонімного опитування здобувачів вищої освіти СО «Бакалавр» щодо ефективності описаних методик викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання

Висновки. Дослідження організації викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти дозволяє зробити висновки про значне прискорення в останні роки використання у навчальному процесі різноманітних ІКТ. При цьому як викладачами, так і здобувачами вищої освіти накопичено відповідний позитивний досвід, який вказує на подальше успішне використання таких технологій як в умовах дистанційного чи змішаного, так і в умовах звичайного режимів викладання.

Проведене дослідження основних форм викладання правових дисциплін зазначеного циклу, серед яких лекції, практичні заняття та контрольні заходи, з використанням ІКТ підтверджує, що таким чином можна цілком забезпечити набуття тих загальних і спеціальних компетентностей, які здобувачі вищої освіти можуть отримати переважно при вивченні саме дисциплін такого циклу. Під час дослідження враховано особливості викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу, до яких відносяться практична спрямованість всіх форм викладання, максимальне засвоєння професійних знань і набуття відповідних умінь, орієнтація поставлених перед здобувачами завдань на кваліфікаційні вимоги до майбутніх правників тощо.

Результати дослідження показали можливості сучасних ІКТ для підготовки правників господарсько-правової спеціалізації, нагальна потреба в яких існує вже багато років.

В дослідженні представлено варіанти використання різних інструментів таких ІКТ як Zoom, Microsoft Teams, Microsoft PowerPoint, Keynot, Canva, Prezi, Miro, Mentimeter, Classtime, Google Forms, Moodle, Kahoot!, LearningApps.org та наведено приклади їх використання стосовно конкретних тем різних правових дисциплін. Представлені узагальнення та приклади можуть виступати певною моделлю при викладанні і будь-яких інших правових дисциплін.

Емпірична база дослідження дозволила виявити такі питання використання ІКТ при викладанні правових дисциплін господарсько-правового циклу, які потребують додаткової уваги викладача та удосконалення. За результатами дослідження щодо кожного розглянутого інструменту запропоновано застосування відповідного методу проведення занять, обґрунтовано пропозиції щодо підвищення мотивації здобувачів до активної участі в онлайн-заняттях як лекційних, так і практичних, аргументовано використання окремих форм роботи зі здобувачами задля забезпечення конфіденційності при оцінюванні знань здобувачів тощо.

Використання представлених результатів дослідження сприятиме більш плідній та мало витратній підготовці викладачів до занять з використанням ІКТ та дозволить здобувачам вищої освіти із зацікавленістю набувати складні, багаторівневі, але вкрай необхідні для будь-якої професії правника знання, уміння та навички з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу.

Дослідження особливостей організації самостійної роботи, проведення ділових ігор, виконання та захисту проєктних завдань в процесі викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напряму при підготовці здобувачів вищої юридичної освіти для сфери господарювання має стати напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. *Урядовий кур'єр*. 15.04.2022 р. № 87.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. (Із змінами).
3. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. № 466. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 36. Ст. 1288. (Із змінами).
4. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій: лист Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 1/9-249. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>
5. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti>
6. Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 р. № 644. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644-20.03.2023.pdf>
7. Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2023-2027 рр. *Національна академія педагогічних наук України* від 7 квітня 2023 р. № 1-1/1-3. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/>
8. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століть. Книга 4. Особливості академічного (університетського) підприємництва у США другої половини XX – початку XXI століть: навч. посіб. Київ, Україна: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2020. 240 с.
9. Мороз С.А., Романовський О.Г., Мороз В.М., Домбровська С.М., Грень Л.М., та Помаза-Пономаренко А.Л. Дистанційна форма здобуття вищої освіти: аналіз думки студентів щодо якості, переваг і недоліків. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 5. С. 276-295. 2020. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3340>
10. Th. H. Speedy Rice, Karnaukh B. Transitioning from in-class to online teaching, learning, and control of learning results – 2020». USAID. 2020. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1MQ3316CkD4tX1GpHpKB5rsRA2WD2NdX_
11. Ганашок А.І. Інтерактивна дошка як засіб підвищення пізнавальної активності й ефективності навчання на уроках інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. № 1. Т. 51. С. 21–35. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1331>
12. Rossen S. Ko, S. Teaching Online: A Practical Guide. London, Great Britain: Routledge, 2010.
13. Stanford D. Videoconferencing Alternatives: How Low-Bandwidth Teaching Will Save Us All, 2020. URL: https://www.iddblog.org/videoconferencing-alternatives-how-low-bandwidth-teaching-will-save-us-all/?fbclid=IwAR1nakTjzuC1Rfedjh_MX175tUEIBnSJ-5UFRZxiDrBx2bWiaX7CbPg30N8
14. Alf Inge Wang, Rabail Tahir. The effect of using Kahoot! for learning – A literature review. *Computers & Education*. 2020. vol. 149. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131520300208>
15. Мамутов В.К. Вдосконалювати викладання цивільного та господарського права: матеріали наук.-метод. конф. «Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти». Київ. 2008. С. 14–20.
16. Подцерковний О.П. Врахування співвідношення економічних та юридичних відносин при викладанні господарсько-правових дисциплін: зб. наук. праць. «Проблеми господарського права і методика його викладання». Донецьк, Україна: Інститут економіко-правових досліджень НАН України. 2006. С. 378–386.

17. Руденко Л.Д. До питання про модель змішаного навчання при викладанні дисципліни «Господарське право»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи». Вінниця. 2019. С. 251–252.
18. Bobkova A., Zakharchenko A., Lypnytska Y., Pavliuchenko Y., Lekhokodukh I. Формування спеціальних компетентностей студентів-юристів для роботи у сфері економіки: International Scientific Conference. Society. Integration. Education, Latvia. 2020. P. 532-543. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4998/4882>
19. John B. Biggs. Aligning Teaching for Constructive Learning. 2003. URL: https://www.researchgate.net/profile/John-Biggs-3/publication/255583992_Aligning_Teaching_for_Constructing_Learning/links/5406ffe70cf2bba34c1e8153/Aligning-Teaching-for-Constructing-Learning.pdf
20. Alice Y. Kolb, David A. Kolb. Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development. *Learning Sustainability*. 2011. №. 5210ю P. 42-68. URL: https://www.researchgate.net/profile/David-Kolb/publication/267974468_Experiential_Learning_Theory_A_Dynamic_Holistic_Approach_to_Management_Learning_Education_and_Development/links/5559122408ae6fd2d826eb12.pdf
21. Дибкова Л.М. Засоби реалізації швидкого зворотного зв'язку в інформаційному освітньому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том. 77. №. 3. С. 130-144. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2828>
22. Liu O.L., Bridgeman B., Adler R.M. Measuring learning outcomes in higher education: Motivation matters. *Educational Researcher*. 2012. Vol. 41. Issue 9. P. 352-362. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0013189X12459679#>
23. Gee J.P. What video games have to teach us about learning and literacy. *ACM Computers in Entertainment*. 2003. Vol. 1. №. 1. URL: <https://cutt.ly/AlSjd5p>
24. Turan Z., Meral E. Game-based versus to non-game-based: The impact of student response systems on students' achievements, engagements and test anxieties. *Informatics in Education*. 2018. Vol. 17. №. 1. P. 105-116. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1177146.pdf>
25. Lee C.-C., Hao Y., Lee K.S., Sim S.C., Huang C.-C. Investigation of the effects of an online instant response system on students in a middle school of a rural area. *Computers in Human Behavior*. 2019. Vol. 95. P. 217-223. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563218305697>
26. Głowacki J., Kriukova Y., Avshenyuk N. Gamification in higher education: Experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*. 2018. Issue 10. P. 105-110. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/151143>
27. Atherton P. More than just a quiz: How kahoot! Can help trainee teachers understand the learning process. *Teacher Education Advancement Network Journal*. 2018. Vol. 10. Issue 2. P. 29-39.
28. Спірін О.М., Колос К.Р. Технологія організації масового дистанційного навчання учнів в умовах карантину на базі платформи moodle. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том. 79. №. 5. С. 29-58. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090>

References

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 23, 2022 No. 286]. *Uriadovyi kurier*. 15.04.2022 r. № 87 [in Ukrainian].
2. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2014 r. № 1556-VII [On higher education: Law of Ukraine of July 1, 2014 No. 1556-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 37. – St. 2004 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25 kvitnia 2013 r. № 466 [On the approval of the Regulation on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of April 25, 2013 No. 466]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2013 r. № 36. St. 1288 [in Ukrainian].
4. Shchodo orhanizatsii potochnoho, semestrovoho kontroliu ta atestatsii zdobuvachiv osvity iz zastosuvanniam dystantsiinykh tekhnolohii: lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 14 travnia 2020 r. № 1/9-249 [Regarding the organization of current, semester control and attestation of education seekers using distance technologies: letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine of May 14, 2020 No. 1/9-249]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij> [in Ukrainian].
5. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of vocational pre-higher and higher education]. *Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity zi spetsialnistiu 081 Pravo dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20 lypnia 2022 r. № 644 [On approval of the standard of higher education with specialty 081 Law for the first (bachelor) level of higher education: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of July 20, 2022 No. 644]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi-zminamy-644-20.03.2023.pdf> [in Ukrainian].
7. Prioryetni napriamy (tematyka) naukovykh doslidzen ta naukovo-tekhnichnykh (eksperymentalnykh) rozrobok Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2023–2027 rr. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 1-1/1-3* [Priority directions (topics) of scientific research and scientific and technical (experimental) developments of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2023–2027. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine dated April 7, 2023 No. 1-1/1-3]. Retrieved from: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/> [in Ukrainian].
8. Romanovska, O.O., Romanovska, Yu.Iu., & Romanovskyy, O.O. (2020). *Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky XX–XXI stolit. Knyha 4. Osoblyvosti akademichnoho (universytetskoho) pidpriemnytstva u SSHA druhoi polovyny*

XX – pochatku XXI stolit [The experience of higher education in the United States of America in the 20th–21st centuries. Book 4. Features of academic (university) entrepreneurship in the USA in the second half of the 20th – beginning of the 21st centuries]: navch. posib. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. 240 s. [in Ukrainian].

9. Moroz, S.A., Romanovskyi, O.H., Moroz, V.M., Dombrovska, S.M., Hren, L.M., & Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2020). Dystantsiina forma zdobuttia vyshchoi osvity: analiz dumky studentiv shchodo yakosti, perevah i nedolikhiv [Distance form of obtaining higher education: analysis of students' opinions regarding quality, advantages and disadvantages]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. № 5. S. 276–295. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3340> [in Ukrainian].

10. Th. H. Speedy Rice, & Karnaukh, B. (2020). Transitioning from in-class to online teaching, learning, and control of learning results – 2020». USAID. Retrieved from: https://drive.google.com/drive/folders/1MQ3316CkD4tX1GpHpKB5rsRA2WD2NdX_ [in English].

11. Hanashok, A.I. (2016). Interaktyvna doshka yak zasib pidvyshchennia piznavalnoi aktyvnosti y efektyvnosti navchannia na urokakh informatyky [Interactive whiteboard as a means of increasing cognitive activity and learning efficiency in computer science classes]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. № 1. T. 51. S. 21–35. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1331> [in Ukrainian].

12. Rossen, S., & Ko, S. (2010). *Teaching Online: A Practical Guide*. London, Great Britain: Routledge [in English].

13. Stanford, D. (2020) Videoconferencing Alternatives: How Low-Bandwidth Teaching Will Save Us All. Retrieved from: https://www.iddblog.org/videoconferencing-alternatives-how-low-bandwidth-teaching-will-save-us-all/?fbclid=IwARInakTjzuC1Rfedjh_MXI75tUEIBnSJ-5UFRZxiDrBx2bWiaX7CbPg30N8 [in English].

14. Alf Inge Wang, Rabail Tahir (2020) The effect of using Kahoot! for learning – A literature review. *Computers & Education*. vol. 149. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131520300208> [in English].

15. Mamutov, V.K. (2008). Vdoskonaliuvaty vykladannia tsyvilnoho ta hospodarskoho prava [To improve the teaching of civil and economic law]: *materialy nauk.-metod. konf. «Problemy vdoskonalennia pidhotovky yurystiv: profesiini ta moralno-etychni aspekty»*. Kyiv. S. 14–20 [in Ukrainian].

16. Podtserkovnyi, O.P. (2006). Vrakhuvannia spivvidnoshennia ekonomichnykh ta yurydychnykh vidnosyn pry vykladanni hospodarsko-pravovykh dystsyplin [Taking into account the ratio of economic and legal relations when teaching economic and legal disciplines]: *zb. nauk. prats. «Problemy hospodarskoho prava i metodyka yoho vykladannia»*. Donetsk, Ukraina: Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy. S. 378–386 [in Ukrainian].

17. Rudenko, L.D. (2019). Do pytannia pro model zmishanoho navchannia pry vykladanni dystsypliny «Hospodarske pravo» [To the question of the model of mixed learning in teaching the discipline "Economic Law"]: *materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoj 35-richchii kafedry hospodarskoho prava Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa «Pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy»*. Vinnytsia. S. 251–252 [in Ukrainian].

18. Bobkova, A., Zakharchenko, A., Lypnytska, Y., Pavliuchenko, Y., & Lekhkodukh, I. (2020). Formyrovanye spetsyalnykh kompetentnostei studentov-yurystov dlia roboti v sfere ekonomiky [Formation of special competencies of law students for work in the field of economics]: *International Scientific Conference. Society. Integration. Education*, Latvia. S. 532–543. Retrieved from: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4998/4882>

19. John B. Biggs. (2003). *Aligning Teaching for Constructive Learning*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/John-Biggs-3/publication/255583992_Aligning_Teaching_for_Constructing_Learning/links/5406ffe70cf2bba34c1e8153/Aligning-Teaching-for-Constructing-Learning.pdf [in English].

20. Alice Y., Kolb, & David A., Kolb (2011). *Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development. Learning Sustainability*. № 5210. P. 42–68. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/David_Kolb/publication/267974468_Experiential_Learning_Theory_A_Dynamic_Holistic_Approach_to_Management_Learning_Education_and_Development/links/5559122408ae6fd2d826eb12.pdf [in English].

21. Dybkova, L.M. (2020). Zasoby realizatsii shvydkoho zvorotnoho zviazku v informatsiinomu seredovyshchi [The means of quick feedback implementation in the information educational environment]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Tom. 77. № 3. S. 130–144. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2828> [in Ukrainian].

22. Liu, O.L., Bridgeman, B., & Adler, R.M. (2012). Measuring learning outcomes in higher education: Motivation matters. *Educational Researcher*. 2012. Vol. 41. Issue 9. P. 352–362. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0013189X12459679#> [in English].

23. Gee, J.P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *ACM Computers in Entertainment*. Vol. 1. № 1. Retrieved from: <https://cutt.ly/AlSjd5p> [in English].

24. Turan, Z., & Meral, E. (2018). Game-based versus to non-game-based: The impact of student response systems on students' achievements, engagements and test anxieties. *Informatics in Education*. Vol. 17. № 1. P. 105–116. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1177146.pdf> [in English].

25. Lee, C.-C., Hao, Y., Lee, K.S., Sim, S.C., & Huang, C.-C. (2019). Investigation of the effects of an online instant response system on students in a middle school of a rural area. *Computers in Human Behavior*. Vol. 95. P. 217–223. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563218305697> [in English].

26. Głowacki, J., Kriukova, Y., & Avshenyuk, N. (2018). Gamification in higher education: Experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*. Issue 10. P. 105–110. Retrieved from: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/151143> [in English].

27. Atherton, P. (2018). More than just a quiz: How kahoot! Can help trainee teachers understand the learning process. *Teacher Education Advancement Network Journal*. Vol. 10. Issue 2. P. 29–39 [in English].

28. Spirin, O.M., & Kolos, K.R. (2020). Tekhnologiiia orhanizatsii masovoho dystantsiinoho navchannia uchniv v umovakh karantynu na bazi platformy moodle [Technology for organization of distance learning for students in quarantine conditions on the basis of the moodle platform]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Tom. 79. № 5. S. 29–58. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090> [in Ukrainian].

Bobkova Antonina,

Doctor of Law, Professor,
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Chief Researcher at the Research Laboratory of Public Safety of Communities of the Faculty No. 2
Honored Lawyer of Ukraine
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Serebriakova Yuliia,

Candidate of Science of Law, Associate Professor,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2112-7188>

Lypnytska Yevheniia,

Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Information,
Economic and Administrative Law,
Faculty of Sociology and Law,
(National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4608-1734>

Novoshytska Valeriia,

Candidate of Science of Law,
Senior Lecturer at the Department of Information,
Economic and Administrative Law,
Faculty of Sociology and Law,
(National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4008-8660>

Lekhkodukh Inna,

advocate
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0899-9096>

TEACHING ECONOMIC AND LEGAL DISCIPLINES IN CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING

Recognition of the implementation of the modern information and communication technologies as a priority in the development of education, creation of the distance learning system, provision of educational process by resources of information and communication technologies are making adjustments to the organization of the educational process in higher education. This sharply affects the preparation of students for the economic sphere, in which economic and legal academic disciplines should take a main place.

The article focuses on the difficulties of using traditional approaches to the forms of interaction between a teacher and students in the process of remote organization of the educational process in economic and legal disciplines, taking into account their applied nature and the need to form the corresponding special competencies of future specialists in the field of economics.

The research of the main teaching forms (lectures, practical classes, control measures) of legal disciplines of the specified cycle with use of information and communication technologies is carried out and options for using of various tools of modern information and communication technologies are presented, examples of their use regarding to specific topics of different legal disciplines are given. According to the results of the research, the application of the appropriate method for conducting classes is proposed for each considered tool.

The proposals on increasing the motivation of students to actively participate in lectures and practical online classes are substantiated, the use of certain forms of work with students to ensure confidentiality in assessing their knowledge is substantiated, etc.

The article proposes directions for improving the teaching of disciplines of the economic and legal cycle in the form of recommendations for the use of different methods in distance and blended learning, which can be used in teaching other disciplines to future lawyers.

Key words: distance and blended learning, law students, special competencies, information and communication technologies, economic and legal academic disciplines.

Надіслано до редколегії 26.02.2024